

Ацэначны збор з нерухомай маёмасці ў гарадах Беларусі (1875-1914 гг.)

Згодна прынятаму ў 1870 г. Гарадавому палажэнню на тэрыторыі Расійскай імперыі былі створаны прынцыпова новыя грамадскія ўстановы, заснаваныя на пачатках усеслоўнасці, буржуазнага маёмаснага цэнзу, падзелу распараджальнай і выканаўчай улад, самакіраванню. Для царскай Расіі XIX ст., у склад якой уваходзілі і беларускія землі, гарадская рэформа мела прагрэсіўнае значэнне. Заканадаўча муніцыпальная гаспадарка была перададзена выбарным грамадскім органам, якім у гэтай сферы была нададзена значная ступень самастойнасці [15]. У кампетэнцыю органаў гарадскога самакіравання былі ўключаны справы па знешнім добраўпарадкаванні горада, яго санітарна-гігіенічным становішчы, па паляпшэнні дабрабыту мясцовага насельніцтва (ахове здароўя, удзел у папярэжальстве аб народнай адукацыі, прыняцце мер па супрацьпажарнай бяспецы, стварэнне за асабісты кошт бібліятэк, музеяў, тэатраў і г.д.), клопат аб развіцці мясцовага гандлю і прамысловасці. Прынятае ў 1892 г. Гарадавое палажэнне пакінула без змен практычна ўвесь комплекс акрэсленых задач.

Вырашэнне такой колькасці праблем патрабавала значных капіталаўкладанняў. На працягу разглядаемага перыяду адной з галоўных крыніц паступлення даходаў у гарадскія бюджэты былі падаткі. Адным з самых прыбытковых быў ацэначны збор з нерухомай маёмасці [2]. Згодна Палажэнню 1870 г., ацэначнаму збору падлягала ўся нерухомая маёмасць, якая знаходзілася ў межах горада, прыватная і казённая, калі яна прыносіла прыбытак [1, с. 118-119]. Па законе органы самакіравання былі пазбаўлены магчымасці абкладаць падаткамі самую каштоўную гарадскую нерухомасць: імператарскія палацы; занятыя ўрадавымі ўстановамі казённыя будынкі; памяшканні, якія займалі дабрачынныя,

вучэбныя, альбо навуковыя ўстановы і аб'яднанні; нерухомаць, якая належала духоўным ведамствам і не прыносіла прыбытку; землі, якія адышлі да чыгунак і пабудаваныя на іх будынкi [1, арт. 129]. Акрамя пералічанага гарадскія самакіраванні не абкладалі ацэначным зборам дробнапрыбытковую нерухомую маёмасць абывацеляў, што зацвярджалася думай на падставе дазволу губернатара.

Табліца 1.

Дынаміка сум ацэначнага збору з нерухомай маёмасці па гарадах беларускіх губерняў

гады	1880 - 1884 гг.*		1901 - 1904 гг.**	
	памер ац. збору, тыс. руб	% у бюджэце	памер ац. збору, тыс. руб	% у бюджэце
Віцебск	91,7	18,18	265,38	25,3
Полацк	9,99	8,6	28,53	17,38
Гродна	71,76	15,64	153,53	18,2
Брэст	55,02	12,68	139,1	29,19
Слонім	5,83	3,46	29,85	22,48
Магілёў	73,19	15,27	83,12	48,17
Гомель	15,23	5,89	149,21	20,17
Рагачоў	14,54	21,51	9,7	7,9
Орша	14,54	32,17	14,45	12,21
Менск	1,99	5,25	3,3	5,61
Чавусы	2,03	7,39	4,54	24,19
Чэрыкаў	4,12	15,37	11,82	36,03
Мінск	97,5	13,77	426,0	26,3
Пінск	17,64	14,36	61,71	41,78
Бабруйск	24,85	25,25	67,55	18,44

Заўвага лічбы памеру ацэначнага збору бяруцца па азначаным гадам у сукупнасці

* Статистический временник Российской империи. СПб., 1887. Сер. III. Вып. 22. С. 164, 166, 174.

** РДГА ў Санкт-Пецярбурзе, ф. 1287, воп. 38, спр. 3732, лл. 18, 23, 58, 65, 139, 142, 145, 147-151.

З гадамі гарады пашыраліся, расла колькасць пабудоў, змяняўся іх рынкавы кошт. Таму для павелічэння гарадскіх прыбыткаў органы самакіравання перыядычна праводзілі пераацэнку нерухомаці (табл.). Ацэнкай нерухомай маёмасці ў гарадах займаліся створаныя гарадскімі думамі пры ўправах ацэначныя камісіі. Так, уся нерухомая маёмасць Магілёва ў 1890 г. была ацэнена камісіяй у дастаткова значную суму - 3409 тыс. руб. [13, л. 8 зв.],

Гомель з прадмесцямі ў 1891 г. быў ацэнены ў 1690 тыс. руб. [9, л. 49], у Гродне ў 1889 г. нерухомасць была ацэнена ў 1366,4 тыс. руб. [5, л. 58], па Оршы ў 1890 г. ацэнка складала 630 тыс. руб. [13, л. 8 зв.], а ў 1908 г. – 805,4 тыс. руб. [14, л. 87–88].

Аналіз архіўных матэрыялаў паказвае, што нерухомая маёмасць незаўсёды ацэньвалася згодна яе рэальнаму рынкаваму кошту. Так, Гродзенскі губернатар адзначаў, што «невялікі ацэначны збор у Гродне з’яўляецца следствам наўмысна заменшанай ацэнкі маёмасці...». Брэсцкі паліцэймейстар таксама дакладаў губернатару аб неправільнай, заменшанай ацэнцы гарадской нерухомасці органамі самакіравання [7, Зв.]. Цікавым падаецца апісанне спосабу ацэнкі нерухомасці, якім карысталася ацэначная камісія ў Гродне. Яна ацэньвала прыбытковасць будынкаў, затым атрыманую суму памнажала для драўляных дамоў на 6, а для каменных – на 8. Пасля гэтага для драўляных дамоў адкідвалі 50 %, а для каменных – 40 %. Затым складалі атрыманае і ад агульнай сумы аднімалі яшчэ па 50 % (каб выраўняць ацэнку дамоў у Гродна з ацэнкай у іншых гарадах губерні). Пасля ўсіх гэтых аперацый канчатковая сума раскідалася прапарцыянальна атрыманым першапачатковым лічбам [6, л. 15-16].

Факты заніжанай ацэнкі нерухомасці можна пацвердзіць і ўскоснымі доказамі. Напрыклад, у Гродне пасля пажару ў 1885 г. жыхары 500 пацярпелых дамоў звярнуліся за дапамогай у губернскую адміністрацыю і ацанілі свае страты ў 1771 тыс. руб., што пасля праверкі адпавядала рэальнасці. Але ў 1884 г. гэтыя ж дамы былі ацэнены гарадской камісіяй у 372,6 тыс. руб. [6, л. 17]. Такім жа яскравым прыкладам з’яўляюцца справы Распарадчага камітэта Гродзенскай губерні. Так, у 1881 г. пры афармленні залогавых пасведчанняў жыхарамі Гродна, за дом, які быў ацэнены камісіяй у 4 тыс. руб. была выдадзена сума ў 11496 руб., за другі дом (па гарадской ацэнцы - 3,6 тыс. руб.) было атрымана 12 тыс. руб. і г.д. [6, л. 16]. Такое становішча з ацэнкай гарадской нерухомасці адзначалася і ў перыядычным друку: «...як выцякае з праверкі міністэрства фінансаў, органы

гарадскога самакіравання сістэматычна змяншалі вартасць падлягаўшай абкладанню маёмасці» [17, с. 101].

На падставе архіўных даных неабходна адзначыць тое, што ў многіх гарадскіх управах назіраліся значныя парушэнні пры вядзенні спецыяльных кніг уліку гарадской нерухомасці. Найчасцей адказнымі асобамі своечасова не рабіліся запісы аб зробленых перабудовах, якія несумненна павялічвалі кошт (ці прыбытак) нерухомасці, некаторыя дамы маглі быць не ўнесены ў спіс, не сачылі за зменамі колькасці домаўладальнікаў, маглі доўгі час налічваць пеню на нядоімку памерлага чалавека, і, нават, на ўліку маглі быць дамы, наогул, ніколі не існаваўшыя. Так, паліцэйскае ўпраўленне даносіла ў Аршанскую гарадскую ўправу, што «ні спадара Р., ні яго маёмасці ў Оршы няма» [13, лл. 9, 81, 83].

Згодна закона, ацэначны збор збіраўся па рашэнні гарадскіх дум з чыстага прыбытку ад нерухомай маёмасці жыхароў у памеры не больш як 10%, альбо, калі немагчыма было высветліць даход, то не больш 1% ад яе вартасці [1, с. 119]. Гарадавое палажэнне 1892 г. пакінула без змен такі парадак збірання падатку. Пазней, па ўказе Сената ад 21 красавіка 1900 г. (№ 3651) вызначэнне вартасці нерухомай маёмасці ажыццяўлялася праз капіталізацыю ў 10%. Гэта значыць неабходна было памножыць суму прыбытку ў 10 [3, с. 89]. Пасля таго, як 6 чэрвеня 1910 г. быў прыняты закон аб збіранні дзяржаўнага падатку з нерухомасці, у губернях сталі ўтвараць губернскія па падатку з нерухомай маёмасці ўстановы. У іх склад уваходзілі: старшыня – падаткавы інспектар, 2 прадстаўнікі органаў гарадскога самакіравання, дэпутаты ведамстваў і ад 2 да 6 чалавек з ліку домаўладальнікаў-падаткаплацельшчыкаў па выбару гарадскіх дум. Тэрмін дзеяння дадзенай установы аднаго складу доўжыўся 5 гадоў. Пачынаючы з 1910 г. ацэначны збор налічваўся і збіраўся органамі гарадскога самакіравання ў адпаведнасці з ацэнкай нерухомай маёмасці ўзгаданымі ўстановамі. Ацэначны збор, як і дзяржпадатак, домаўладальнікі павінны былі выплочваць з “чыстага” даходу. На практыцы ён вызначалася наступным чынам: ад валавога даходу

аднімаліся 37% на ўтрыманне самой нерухокасці і 63 %, такім чынам, лічыліся “чыстым” прыбыткам (напрыклад, валавы даход - 760р., значыць ацэначны збор вызначаўся з сумы ў 478 р. 80 к.).

Памер збору доўгі час у гарадах быў далёкім ад максімальна дазволенага законам. Так, па пастанаўленні Гомельскай гарадской думы ад 5 чэрвеня 1878 г. на карысць горада збіраўся ацэначны збор у памеры 1/4 % ад кошту нерухокасці [9, л. 49] і толькі на пачатку XX ст. па Гомелю гэты збор быў даведзены да максімальнага памеру ў 1 % [10, л. 6]; у Чэрыкаве з 1879 г. збіралася 3/4 % ад кошту нерухомай маёмасці [8, л. 4 зв.] і г.д. Па дадзеных МУС на пачатку XX ст. 1% ад кошту, або 10 % ад прыбытку выплачвалі жыхары Віцебска, Полацка, Брэста, Слоніма, Бабруйска, Пінска, Магўлёва, Чэрыкава [16, л. 18, 23, 58, 65, 139, 142, 145, 151], у Гродне – 0,65 % [16, л. 58], у Мінску ў 1902 г. – 6 %, у 1903 г. – 8 % [16, л. 139], у Чавусах – 0,75% [16, л. 150], у Мсціслаўлі – 0,25 % [16, л. 147], у Оршы ў 1902 г. – 0,82%, у 1903 г. – 0,96% [16, л. 148]. Такім чынам, доўгі час з-за невысокага працэнта, які ўстанаўлівалі думы, і недакладнай ацэнкі нерухокасці органамі самакіравання гарадскія бюджэты страчвалі шмат грошай. Неабходна адзначыць, што для многіх домаўладальнікаў дробных населеных пунктаў гарадскія падаткі, у тым ліку і ацэначны збор, былі значным цяжарам. Напрыклад, па ацэначнай ведамасці Мсціслаўля 1882 г. шмат жыхароў наогул падаткам не абкладаліся “па малакаштоўнасці маёмасці” і немагчымасці выплачваць яго з-за беднасці, “асабліва яўрэйскага насельніцтва” [11, л. 3–28, 59]. Па Оршы ў 1882 г. адзначалася, што выплачванне ацэначнага збору вядзе многіх домаўладальнікаў да жабрацтва [12, л.7]. За 1880 г. падобны запіс адзначаецца і ў справах губернскай канцыярыі па Слоніме [4, л.36].

Звычайна ацэначны збор збіраўся ў наступным парадку: 1) дума прызначала тэрмін унясення грошай (звычайна выплачвалі збор па паўгоддзях); 2) управа праводзіла ацэнку нерухомай маёмасці гараджан, затым вызначала памер збора для кожнага домаўладальніка і

даводзіла да іх атрыманую інфармацыю не пазней як за месяц да прызначанага думай тэрміну ўнясення грошай; 3) збор, які не ўнеслі ў гарадскую казну да намечанай даты лічыўся нядоімкай, на якую налічвалася пеня не вышэй 1% з агульнай сумы за кожны месяц; 4) калі нядоімка з пеняй не ўносілася на працягу 6 месяцаў, то яе спаганялі з дапамогай паліцыі (згодна Палажэння 1892 г., нядоімкі маглі злажыць толькі ў выпадку спынення існавання самой маёмасці); 5) у выпадку неплацежаздольнасці маёмасць домаўладальніка прадавалася з аукцыёнаў. Так, з аукцыёна за 5 р. былі прададзены медны самавар і шафа для посуду мешчаніна г. Оршы, які меў нядоімку ў 5р. 86 к., такім жа чынам за 1 р. было прададзена цяля другога аршанскага жыхара [13, л.39, 184]. Калі домаўладальнік не меў нічога каштоўнага, то паліцэйскія ўпраўленні для спагнання нядоімкі прасілі дазволу на вопіс і продаж нерухомай маёмасці [13, ё.174].

Такім чынам, у канцы XIX - пачатку XX ст. ацэначны збор быў значнай крыніцай для папаўнення бюджэту беларускіх гарадоў. Для павелічэння гарадскіх прыбыткаў органы самакіравання перыядычна праводзілі пераацэнку нерухомасці, але праца ацэначных камісій мела шэраг адмоўных фактараў і злоўжыванняў. Тым не менш, менавіта гэты збор на працягу многіх гадоў быў асновай для выканання гарадскімі думамі сваіх фінансавых абавязкаў.

Літаратура і крыніцы:

1. Высочайше утвержденное 16 июня 1870 г. Городовое положение с объяснениями. изд. 2-е. СПб, 1873.
2. Гл.: Табліца 1.
3. Городское дело. 1909, № 2.
4. НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 16, спр. 827.
5. НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 17, спр. 1517.
6. НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 17, спр. 1705

7. НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 17, спр. 1707.
8. НГАБ у Мінску, ф. 2001, воп. 1, спр. 1273.
9. НГАБ у Мінску, ф. 2001, воп. 1, спр. 1306.
10. НГАБ у Мінску, ф. 2100, воп. 1, спр. 17.
11. НГАБ у Мінску, ф. 2101, воп. 1, спр. 12.
12. НГАБ у Мінску, ф. 2102, воп. 1, спр. 8.
13. НГАБ у Мінску, ф. 2102, воп. 1, спр. 12.
14. НГАБ у Мінску, ф. 2102, воп. 1, спр. 46.
15. ПСЗ РИ. Собр. II. Т. XLV. Отд. I. 1870 г. СПб., 1874. № 48498.
16. РДГА у Санкт-Пецярбурзе, ф. 1287, воп. 38, спр. 3732.
17. Сиринов М. Городское хозяйство и городские финансы. // Городское дело. 1901. № 3. С. 97-105.

SUMMARY

The article is devoted to the activity of the bodies of self-government which included one of the most important tax-collection in Belarusian cities in 1875-1914. The article is prepared on the various documentary sources.

РЭЗІЮМЭ

У артыкуле на аснове разнастайных дакументальных матэрыялаў упершыню разглядаецца дзейнасць органаў самакіравання па збору аднаго з асноўных падаткаў у гарадах Беларусі ў 1875-1914 гг.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ